

ERDÉLYI JÁNOS ÉLETE ÉS MŰVEL.

Első közlemény.

Erdélyi munkadús életének csak egyik oldala a költői. A kik őt csak mint költőt ismerik, egyéniségének egészét alig fogják kellőképen méltányolhatni. Mivel az ő egyénisége, az ő értelmi tevékenysége valóban sok oldalú volt. Ezért, ha igazán meg akarjuk érteni törekvéseit, nem szabad figyelmen kívül hagynunk egyikét sem azon munkatereknek, melyeket befutott: mert, csak ha alkotásait egészökben szemléljük, akkor domborodik ki lelki szemeink előtt magának az írónak teljes valódi képe.

S hogy ily képet nyerjünk, arra föltétlenül szükségünk van, ha igazságos ítéletet óhajtunk alkotni; ha azon sokoldalúságot, melyben Erdélyi előttünk föltűnik, nem rhapsodikus, lázas tevékenységnek akarjuk itélni, mint inkább azon részint kedvező, részint gátló viszonyok, körülmények parancsoló hatásának, melyek az egyén tevékenységének határait, irányát szükségképen kiszabják, s az egyént a szükség parancsoló követelményeihez képest alakítják.

Ily szempontból fogva fel a dolgot, nem elég Erdélyivel akár csak mint költővel, akár csak mint hívatott belletristával foglalkoznunk, mivel e mellett a szigorú, de igazságos kritikus, a mély elméjű bölcselő, a lánglelkű hazafi, a közélet bajnoka, a komoly, de szeretetteljes tanító alakja könnyen elmosódnék szemeink elől, s működésének bírálata valóban egyoldalúvá, hézagossá s megbizhatatlanná válnék.

A Magyar Philosophiai Szemle t. olvasói előtt be fogom mutatni Erdélyi Jánost nemcsak mint kiváló magyar költőt és író, hanem különöbben mint bölcselőt, mint tanárt s a közélet emberét: mert munkássága, melyet kifejtett legkiválóbb figyelmünket méltán megérdemli.

I.

Erdélyi János született Ungmegyének Kis-Kapos nevű községében 1814. év tavaszán. Apja Erdélyi Mihály, anyja Horváth Zsuzsánna volt. Szülei a tősgyökeres magyar társadalom tagjai, földművesek valának.

A környezet, melyben napvilágot látott egyszerű, tekintve társadalmi helyzetét s igényeit, de lélkületére nézve minden igénytelensége mellett is emelkedett volt. Apjáról a „Magyar Irók arcképei és életrajzai. Pest 1858“, cz. műben a következő jellemzést találjuk: Erdélyi atyja, közönséges földművelő létére, művelt és igen eszes ember volt s verseket is csinált, miknek leginkább szentirási helyek s történetek valának tárgyai; e felett azon patriarchalis szokást tartá, hogy családjával hosszú téli estéken zsoltárokat énekeltetett. Mindennek erős befolyása volt a fogékony gyermek kedélyére, s apja önkéntes mesterségét csakhamar megszeretvén, a költészet mindenkorra kedvenc tanulmánya lőn. Azon vallásosság honolt az ő családja körében, mely a szív nemesebb érzelmeinek biztos fejlesztője, a gyöngéd gyermekornak kiapadhatlan öröme, a férfiúnak küzdelmes útjain nélkülözhetlen vigasza, s az elaggott embernek utolsó menedéke. A biblia olvasása, a zsoltárok éneklése, az apa verselő hajlamai, az édes anya tapintatos, gyöngéd gondozása teremték meg számára azon vidám, kedélyes világnézetet, mely kedveltté tette őt minden körben, a melyben megfordult, szeretetté minden téren, melyre hivatása készíté, tiszteltté pályatársai s még azok előtt is, kik különben nézeteiben nem osztozának. Kétségkívül ezen egyszerű körben fejlődtek ki Erdélyinek azon hajlamai, melyek őt később a költészet művelésére ösztönzék. Itt vettetett meg alapja azon törül metszett magyar gondolkodásnak, mely irodalmi műveiben őt oly sok tekintetben eredetivé teszi.

Több mint valószínű, hogy búvárkodó hajlamai, melyek később a nyelv legősibb adalékainak kutatásra ösztönzék, első alakulásukat is otthon nyerheték. Verselő apjától a tősgyökeres magyar nyelvnek már zsenge korában oly becses kincseit sajátíthatta el, melyek később az író irányára határozólag döntő befolyást voltak gyakorlandók. Valószínűleg már apja figyelmeztethette arra, hogy a magyar közmondásokban a nyelvnek mily becses és hamisítatlan minőségű anyaga található, s hogy azok ösmeretének gyarapítása mily nagy befolyással lehet a verselés eredetiségére. E mellett bizonyára a buzgó református szülöktől sajátította el azon puritanismust is, mely lényén előmlött, anélkül, hogy az a legesekélyebb mértékben is bántó lett volna, mivel azt a nagy világ finom modorával a legszerencsésebb összhangba volt képes hozni.

Hét éves vala, midőn a kaposi iskolába adták.

A falusi iskolák néhányja akkoriban s még azután is sok ideig nemcsak azt tartotta feladatának, hogy a gyermekeket az írás, olvasásra

megtanítsa, a számolás négy alapszabályával megismertesse, vallásos oktatásban részesítse, hanem azt is, hogy kiválóbb növendékeit valamely vidékükbeli főiskolába beléphetésre is előkészítse. Nemes ambíció czélját képezte az a rectorra nézve, hogy mentől több egykor talán nagyramenendő tanítványt juttasson be a collegiumba. Igen természetes e szerint, hogy a tantárgyak körében a latin nyelvtan elemei is szerepeltek, legalább annyiban, hogy a collegiumba kerülendő fiúk olvasni tudjanak, a mi a fölvételi vizsgálaton akkoriban ki volt kötve a felvehetés alapföltételül, úgyannyira, hogy az ez irányban készületlenek mindenütt a progymnasiumba utasítottak. A mely falusi iskolában a rector amint itosus volt, az elemi latin nyelvtannak egyéb titkai is tanítottak. Ha azután a rector és tiszteletes valamely fiúban a tanulásra kiváló hajlamot fedeztek fel, a szülőknek tanácsolták, hogy illetőt a collegiumba adja fel. Valószínűleg ez volt az eset a kis Erdélyivel is, a ki Kaposon három évig iskoláztván, az 1842-ik évben behozatott a sárospataki ref. főiskolába. 2

A sárospataki collegium azon időtájt még meglehetősen azon ősi alapokon mozgott, melyeket a nagyérdemű Szombathy János „*Historia Scholae seu Collegii Ref. Sárospatakiensis*“ című becses s Erdélyi János által a „*Monumenta Protestantisma Hungariae Ecclesiastica*“ 1860-ban kiadott első kötetében leír. Itt annak helye nincs, ezúttal czélom sem követeli, hogy a régi collegiumi életet vázoljam; az ez iránt különösből érdeklődők Szombathy idézett munkájában azt kellőképen leírva megtalálhatják. Csak érinteni kívántam azt, hogy a sárospataki collegium még akkoriban azon tisztes ódon képet mutatta, melyből a modern szellem által azóta mondhatni tökéletesen kiforgattatott. Bizonyos tekintetben a ref. collegiumok az angol College-ek mintájára valának szervezve, a bennlakással, correpetitorokkal.

Midőn Erdélyi tanulóknak Patakra bekerült, sok élt még a régi intézmények közül, s a divatjokat multak is még élénken éltek az emlékezetben. Az ünnepélyes évváró közvizsgálatok, melyek nagy és gyakran fényes közönség előtt tartattak, még virágkorukat élték. Erdélyi egész iskolai pályáját, a gymnasiumit és akadémiáit, két év kivételével Patakon futotta meg. Két évré megszakadt tanuló pályája, mivel szülei a sors mostohasága miatt annyira elszegényedtek, hogy képtelenekké lőnek fiukat gyámolítani. Ily körülmények között, mint sok más szegény tanuló, hogy szülői terhein könnyítsen, s a tudományos pályán tovább haladhatását lehetővé tegye, nevelőséget vállalt, és

pedig 1830—31-ben Kemeesén, Szabolcsmegyében Répássy János gyermekei mellett, 1833—34-ben pedig Cselejben, Zemplénmegyében cselei Kolozsy József házánál.

Meg lévén törve azon folytonosság, mely különösen oly fontos a tanuló pályáján, hol minden rendellenesség a kitzűött czéltől oly távol vethet, s mely sok ifjú előtt szokta bevágni a továbbhaladás útját, rá nézve nem lőn végzetessé, mivel ő azon időt, melyet a főiskola falain kívül töltött, a legezélszerűbben tudta s értette fölhasználni. Két dolog volt, a mire főképen fordítá^{tt} figyelmét, melynek a tudomány mellett a társadalmi életben oly fontos szerepe van, s melylyel a ki rendelkezik sok tekintetben túlszárnyalhatja általa az egyoldalú szobatudóst, s az a művelt társalgási modor, melyet az iskolában nem, csak előkelőbb körökben lehet elsajátítani, s az újabb európai nyelvek s irodalmaik ismerete, mely szükségképeni alapföltétele a tudományos pályán haladhatásnak. S valóban, a ki Erdélyit ösméré, soha sem feledheti el azon kedves, megnyerő, nyájas és minden ízében, előkelő társalgási s érintkezési modort, mely neki sajátja volt, s mely oly kívánatosá tette mindenkire nézve, a mentől gyakoribb érintkezést; s a ki műveit olvasá, vagy vele irodalmi dolgokról beszélgetett, bámulva tapasztalhatta azon biztos és széles tájékozottságot, melylyel úgy a magyar, mint az európai irodalmak mezején dicsekvék. S ezen egyetemes látóköre volt az, mely később már tanári pályájának vége felé, az egyetemes irodalomtörténet fölkarolására s művelésére ösztönzé.

Erdélyi a pataki iskola kötelékéből 1835-ben lépett ki, miután mindazt, a mi Patakon akkoriban tanulható volt, így tehát a jogi tanulmányokat is, elvégezte volna. Neki már tanuló korában is az irodalom művelése felé vonzódott lelkülete, s már a vén főiskola ódon falai között kiváló tagja volt azon ifjúsági önképző körnek, melyet a felejtethetlen Szemere Bertalan alapított s több jeles dolgozata által már akkoriban is kétségtelen jeleit adá a később csakugyan bevált költői hivatásnak. A pataki nyelvművelő társaság Parthenonába szorgalmasan írt, s tőle van Derse című költői elbeszélés, mely első volt művei között, költői alkotásainak ifjúkori zsengeje. S ezen költői hajlam, melyhez később a magyar nyelv természetének bölcséleti tanulmányozása csatlakozott, soha el nem hagyá őt többé, hű kísérelője maradt az a férfinak az élet minden szakában, vigasztalója búban, földelítője kedélyének akkor, ha csapások látogatták.

A pataki alma matertől elbúcsúzván, Gömörbe ment nevelőnek

Berzétére a Máriássy családhoz, hol 1840. július 17-ig öt évet töltött el, váltakozva tartózkodván az irodalmi és tudományos élet központján, Pesten is, hova mindig még élte alkonyán is epedve vágyott, a hol a költészet, tudomány, művészet hivatott képviselőinek körében otthonosan érezte magát, s hol, ha állandóan megmaradhatott volna, lehet, hogy az ő komoly, magvas kritikai működése sok tekintetben átalakította volna akkori irodalmi viszonyainkat, közvetlen személyes hatása, befolyása, melyet a későbbi kisvárosi lakás egészen megbénított, más irányt teremthetett volna azon írói nemzedék körében, melynek az ő komoly vezetésére épen az ötvenes években kiváló szüksége lett volna, holott pataki elszigeteltségében csak időnként adhatott magáról életjelt egy-egy nagyobb szabású irodalmi fellépéssel, mindannyiszor figyelmet keltőleg, s magára az irodalomra jótékonyan hatólag. Még Berzétén tartózkodván mint 21 éves ifjú írta egyik legszebb költeményét, a „Könyörgést“, melyre méltán jegyzi meg egyik közeli igaz, jó barátja, hogy „ezen gyönyörű mű valamint méltólag nyitja meg költeményei sorát, úgy bátran helyet foglalhat Kölcsey Hymnusa mellett is, mely utóbbinak véghangjai a hazafüü fájdalom reménytelenségében törnek meg, míg a mi fiatal költőnk a nemzet ébredését látja.“

Nevelői pályáját bevégezvén, elhatározta, hogy végleg Pesten teptszik le. De mielőtt ezen szándékát megvalósította volna, volt növendékével Máriássy Bélával hosszabb európai körútra indult s beutazta Német-, Francia-, Angolország, Belgium, Hollandia, Olaszország nagy részét, hogy szétnézzen a nagy világban; lássa az eszmék súrlódását, az intézmények hatását, hogy megfigyelje a társadalmi élet különféle nyilvánulásait, s hogy gazdag tapasztalatokkal megrakodva térjen haza, s azokat a mi magyar világunkban a magyar irodalom és nemes ízlés érdekében hasznosítsa. S Erdélyi európai útja nem maradt gyümölcstelen az ő éles, rendkívül finom megfigyelő tehetségét sem kerülte el semmi, ami följegyzésre érdemes. Jól emlékszem, midőn vele 1867-ben, halála előtt egy évvel megismerkedém, mily tanulságosan tudta előadni gazdag tapasztalatait, mily méltánylólag tudott nyilatkozni a valódi reformintézményekről, s mint lelkesedett a nagy európai nemzetek culturája iránt anélkül, hogy azt, a mit hibának tartott meg ne róttá volna. Itélete kis és nagy dologban a mily találó, épen oly éles is volt. Ámde szavainak élet igen ügyesen értette kedélyes humora által elvenni. Társalgása mindig tanulságos, választékos, kedélyes volt, soha sem sértő, kihívó vagy keserű.

Miután európai útjából visszatért volna, korábbi szándékának megfelelően Pesten telepedett meg, hol már maga is meglehetősen ösmerete a viszonyokat, s a hol az irodalmi körökben neve sem vala ismeretlen. Már az *Auróra* 1836—37-ki folyamai, 1838 óta az *Emlénynek* minden évfolyama, a *Szemlélő*, *Rajzolatok*, *Részvét gyöngyei*, *Árvízkönyv*, *Nemzeti Almanach* bőven adták szebbnél szebb lyrai költeményeit, az *Atheneumnak* pedig, mely 1837-ben indult meg, állandó munkatársa volt, névtelen, vagy álnév alatt írt néhány becses értekezése az 1839-ki *Társalkodóban* is jelent meg.

II.

Erdélyi János irodalmi munkássága ily kiterjedt s a jövőre még többet ígérő levén, nagyon természetes, hogy a tudományos Akademia, akkoriban még tudós társaság, figyelme a kiváló tehetségű író felé fordult s őt 1839. november 23-kán levelező tagjává választotta. Akkoriban az Akademia azon igyekezett, hogy mindazokat körébe vonja, a kik a magyar irodalom emelésén sikeresen fáradoztak. Így nagyon természetes, hogy oly feltűnő irodalmi erő, minő Erdélyi volt, azon tudós társaság tagjai közé fölveendő vala, a kitől az irodalom folytonos gazdagulását, az irodalmi nyelvnek fejlesztését méltán és joggal lehetett várni. Hiszen ő az irodalmat pártoló, művelt ízlésű közönségnek már akkortájt kedvencz költője volt. Szerették költeményeinek nemes egyszerűségét, azon nyugodt, derült érzelmet, mely kellemesen hat a kedélyre; eleven, de épen nem kicsapongó képzelmet, azon szabadságot, mely költészetében a formákban nyilvánult, s tősgyökeres, népies magyar nyelvét. Így mindinkább felkarolotva az olvasó közönség által, lassanként annak kedvenczévé lőn, s 1842-ben a Kisfaludy-Társaság is tagjává választotta. Itt a népköltészetről tartott székfoglaló értekezést, mely általánosan figyelmet költött. Felveti azon kérdést (Erdélyi János kisebb prózái. Sárospatak, 1863. I. köt.), miben áll a népköltészet ereje? S ezen kérdésre következőleg felel: „Áll főleg a nyelvben, az átlátszó, tiszta, nemes előadásban, melyet minden józan eszű és egészséges velejű ember megérthet, élvezhet kénye, kedve szerint. Tehát vegye föl a művelt költészet a népnek tisztaságát, minden törvénytől független merész szókötéseit, szólásmódjait, életvonásait, melyeket sintaxis, grammatika soha nem igazol, lefordítani pedig szóról-szóra fonákság, másként lehetlen. Ilyes kifejezésekkel és szólásmódokkal tömve minden nyelv, annál tömvebb pedig, mennél épebb s egészségesebb szerkezetű organizmusa.

Ezek nem figurák, nem tropusok, hanem a nyelv állócsillagai vagy ha tetszik gyöngyei, sajtáságai, miket az iskola graecismus, gallicismus stb. nevek alatt ismer. Ezekben fekszik a népi elem. Költő csak az lehet, ki ezeket tudja használni és mozaikképen összeilleszteni; valamint ezek okai annak is, hogy költő csak egy nyelven írhat isten igazában, azon, melyet az édes anyatej szívárogtatott életerébe. Nyelv nélkül nincs költő, miért a nyelv örök tanulmánya volt minden nagy költőnek; s én azt hiszem a gondolat, mint gondolat, ben a lélek fenekén ruhátlan gyermek, sem több, sem kevesebb mint hiú álomkép, nem kerül több fáradságba mint akármely bohó ötlet, mivel magától jő; hanem azt megőrizni az életnek, húst és vért adni belé, s a gyermeket nevének nevezni: ez már a szó, a nyelv dicsősége. Költőnek az a nyelv, mi Prometheusnak az agyag, hogy embert teremtsen az isteni szikrának befogadására.“ Nemsokára ismét ugyanezen tárgyról értekezett, melynek eredménye lőn, hogy a Kisfaludy-Társaság, melynek ő nemcsak munkás tagja, hanem titkára is volt, 1843. december 2-kán tartott ülésén a népköltési ereklyék gyűjtését elhatározván, azoknak szerkesztését és kiadását, a mennyire lehet dallamaikkal együtt Erdélyre bízta. Így keletkezett a „*Népdalok és Mondák*“ című népköltési gyűjtemény (Pest, 1846—1848.) melynek 2-ik kötetében található jeles értekezés *Népdalköltészetünkről* szintén az ő tollából folyt, mely kisebb prózáiban az első kötet 19—140. lapjain olvasható, s melyben a népdal fontosságát finom elmeéllel s teljesen behatón fejtegeti, s a népdalok gyűjtésének fontosságát kiemelve a Kisfaludy-Társaságnak ez irányú, úgy látszik itt-ott kicsinyített munkálkodását igazolja s egy helyt így szól: „Németországban utazva eléggé volt alkalmam tudományos férfiakkal beszélni, kik örömmel kérdezősködtek a magyar faj felől. Mikor ennek kis számára jött a szó, nem azt kérdezék: hogy áll, mint áll politikailag, hanem van-e saját öltözete, éneke, táncza, hagyományos szokásai, sőt előítélete? Miért? Mert a nép csak ily külsőnek tetsző jelvek által, mik ugyan mindig legszorosabb összeköttetésben vannak a belsővel, esik szemlélődésünk alá. Itt a táncz, nyelv, érzés nem divat, mint a felsőbb körökben, melyeknek, mint szomszéd telekre kihajolt fának, mások szedik le gyümölcsét. Itt a szokás egyszersmind erkölcs, a hagyomány történet s az előítélet meggyőződés. Ha én a német tudósok kezébe egy népdalgyűjteményt adhaték, bizonyosan jobban megfelelek vala kérdéseikre, mint eddigi, a nép körül tett tapasztalataimból. Mikor Goethe a szerb népdalokkal ismerteté meg nemzetét, annak örült leginkább, hogy képzelő-

désük és tudományuk világa egy új nép ismeretével gazdagodott. Fog ezen világ gazdagodni a magyar népköltészet megismerésével is bizonyosan, mert olyan az, mint mikor új képet függesztenek föl eddig nem tudott mestertől valamely műcsarnokba. Azt a sajátságos, titokban századok óta folyvást működő s mondni szeretném, művészi tömeget eredetileg feltüntetni volna már főczél a népköltéssel, kinek ennyi nem elég, annak minden is kevés, azt pedig bizonnal elérjük. Nem a versek, mint műgondosan kikerekített remek darabok, noha ilyek sem fognak hiányzani, hanem a zamata, képesség és gondolatvilág, melyben forog a nép képzelődése, főleg az a kitartó erő, mely magára hagyatva iskola és minden nélkül, buzog idők óta, mint a forrás; az a hűség magához, mely népünket védé a felolvadástól, lesznek üdvös eredményül ezen tárgy feletti tanulmányainkból, mikor aztán el fogjuk hinni, hogy népünk, ha olyat adsz neki, mi vérehez való, ha vérebe oltod a műveltséged, a fogamzás biztossága mellett, örök időkre megőrzendi azt, s vele a polgárisodásnak nem egyént nyertél, ki meghal, hanem testületet, mely halhatatlan. Említsem-e azon gyönyört, melyet magyar ember, ki idegen írók olvasása által el nem ferdült, fog érezni, midőn ifjúságának, s vidékének divatos dalaival találkozandik e kötetekben? Ez fogja szeretni a magyar népdalokat, ha nem egyébert, legalább azon nyelvi sajátságokért, melyeket, mint az ő vérét, idegenre nem lehet átfordítani, s kedvet lelend magában megtorolni azon boszantást, melylyel szomszédink, vagy ezek lelkével rokonult honosink üldözik a törzsökös magyar embert, hogy fordítsa le ha tudja, egyes német kifejezéseiket, miben csak nyelvünk szegénységét akarák szemünkbe tüntetni. Én csak egy sort jegyzek ide a sok közül, Európa nyelveinek, fordítás végett: *A kit szeretek, meg van az szeretve* (131. 193 l. I. köt.) hogy más temérdek nyelvi sajátságokat elhallgassak, melyektől hemzseg az egész gyűjtemény. Diadalát üli ebben a nyelv is, mint későbbi vizsgálatainkból egymásután ki fog világlani, s mert azok a „csalom a szívedet, csalom a szemedet, eszem adta, eszem a teremő fádat“-féle, bár nem igazolható, de épen azért eredeti kifejezések, melyeknek mégis van tulajdon, elfogadott értelmök s keletök, semmi egyéb, mint a nyelv dacza, fejessége, zamata. Mindennek ellenére mi eddig a magyar népköltészetet nem becsültük, mert nem ismertük. Az idő intése, a kebel szüksége pedig már jó ideje, hogy megszólítá a költőket, kik többé-kevésbbé kezdék elkapogatni a népdal hangját, s ennek volt is látatja műveiken. Soha sem felejttem el, mikor először olvasám Kisfaludy Sándornál a „dicsértessék az

úristent*, mennyire tetszék az nekem. De annál inkább fájt egy valaki észrevétele, miszerint épen e helyt rosszalá, mert mint ő mondá, igen *parasztos*. Azonban nem volt-e parasztos nyelvünk, tánczunk és minden, a mi magyar, elfinomult, elväsott atyánkifiai előtt? Ma már senki sem hiszi parasztosnak a „fogadj isten jó napot“-féle köszöntéseket és a világ jobban beszél felőlünk, s magunk is úgy érezzük. Azért igen tudom én, a mívelt osztálynak melyik lépcsőjére számítsam azon fejeket, kik sehogy sem bírják megfogni, micsoda érdeme lehet a Kisfaludy-Társaságnak oly dalok gyűjtésében, melyeket utolsó falusi szolgáló is énekel.“ Ime így kellett megvédelmezni a Kisfaludy-Társaságot bizonyos körök saajátságos elfogultsága ellenében.

Szintén a Kisfaludy-Társaság számára fordította le Boileau tan-költeményét a költészetről, mely ennek *Évtalajában* jelent meg. Szerkeszté továbbá és számos czikkkel gazdagítá 1847-ben a Kisfaludy-Társaság némely tagjai által alapított *Szépirodalmi Szemle* rövid életű, de tartalmaz bírálati folyóiratot. Ezen lap hozta a társaság munkálkodásáról szóló tudósításokat; ez adott hírt a társulat üléseiről s időről-időre ez terjeszté elő jelentéseit is. Írt „*Két királyné*“ című 5 felvonásos drámát is jambusokban, mely azonban nem jelent meg; fordított több jeles színművet, s Wienburg *Aesthetische Feldzüge* című munkáját, mely azonban nem került nyomtatás alá. Garay Jánossal együtt szerkesztette a *Regélőt*, melybe költeményeken kívül széptani és kritikai cikkeket írt. Költeményeit ily cím alatt: „*Erdélyi János költeményei*“ Budán, 1844-ben adta ki.

Az 1848-iki mozgalmas év ily sokféle s buzgó irodalmi munkás-ságban találá Erdélyit. A fordulat, mely a nemzet életében hirtelen beállt, nagy volt és váratlan. Kossuth a politika, Petőfi a költészet terén oly hangon szóltak, mely eddigelé szokatlan vala heve és merészsége miatt. Az akkori politikai viszonyok taglalása ezuttal nem czéлом, s csak azt említem, hogy a szelid, politikával nem sokat foglalkozó Erdélyit sem hagyta e vihar érintetlenül. Bajza lemondott a nemzeti színház művezetéséről s utóda Erdélyi lett, s a ráruhazott tisztet vitte lelkesen mint mindent mihez csak fogott s erős megpróbáltatások közt, a mi a legjobbknak jut mindenkor osztályrészőkül. A nemzeti színházi intendánsság oly személyi viszonyokba vitte bele őt, melyek szükségképeni következménye az lett, mikép ő is belesodortatott sok másokkal együtt a politikai küzdelmekbe. Ezen vészes, de örökre dicső emlékü küzdelmek viharai között ismét a költészet volt az, mely őt már oly sokszor

vigasztalá, ha bánat érte, buzdítá, ha csüggedett s fellelkesíté őt magát és mindazokat, kik a költőben a jóst, dalában annak jóslatát tisztelik.

Ez időben jelentek meg tőle *Szabad Hangok* című költemények, s 1849-ben a függetlenségi harc végső napjaiban Szemere Bertalan felszólítására elvállalta a *Respublica* szerkesztését is. Ekként belevegyülvén a politikai életbe, ő is osztá mások sorsát, s a forradalmi korszak viharos lezajlása után, minthogy ő is a kompromittált hazafiak közé tartozott, el kellett hagynia munkakörét, bujdokolnia kellett s a tiszai vidéken és Zemplénmegyében egy széplelkű honleány vendégszerető hajlékában kellett lappangnia, várva azt, mit hoz a jövő s feltve nemzete ügyét, aggódva a nyelv és magyar irodalom sorsán. Majd midőn már félig-meddig biztosabbá lőn az egyéni mozgathatóság, ismét visszatért Pestre, hol 1851-ben megjelent tőle a *Magyar közmondások könyve*, melyet a Kisfaludy-Társaság megbízásából szerkesztett és adott ki, melynek előszavában márcz. 15-ikén következőleg nyilatkozik: „E gyűjteménynek már ezelőtt három esztendővel kellett volna megjelenni, s vele bezáratni, legalább egy időre, azon munkálatoknak, melyekkel a Kisfaludy-Társaság engem bizott meg a népi irodalom körül. Az idők erősebben hangzottak, minthogy a népi elme ily naiv szülöttei avagy fél kedvvel is vétessenek vala s ime csak most lép világ elé e könyv. Noha irodalmunk azelőtt s azóta is vett már ilyenmű gyűjteményt, de velem parancsolt a kötelesség egyfelől, míg a kezdett vállalat kiegészítése másfelől. S bár volt is gyűjtemény, mind a mellett magam valék gyűjtő eredetileg a népből először, s csak azután folyamodtam t. elődeimhez s jegyzeteimhez. A mit irodalmi szempontból el kellett mondani, röviden egy értekezésbe foglalám; nézetek, az ítéset figyelmét igénylők. Mert vajha ne maradna e könyv, mint maradt a *Népdalok és Mondák* három kötete kritikai szó és bírálat nélkül mind e mai napig. Azt kellene hinnem: magamnak gyűjtök, magyarázok, ha kritikánk hanyagságában okot nem lenék. Azonban ez még szomorítóbb; holott kölcsönös felvilágosítások mi szép fejlődésbe hozhaták vala 1846 óta az irodalom e nemét, mely nekünk igen új és örökre megifjuló; önismei s aesthetikai tekintetben gyümölcsözőbb minden európai nép- és széptanoknál.“

Ime a kritikai szellem hanyatlása miatt panaszkodó s új tevékenységre serkentő lelkes bajnok, ki nem szünik meg remélni akkor sem, midőn úgyszólván elveszett minden s az irodalom szabad fejlődését a hatalom kénye korlátozta. Erdélyi ekkor is buzdított s rámutatott azon örökkön-örökké megifjuló forrásra, melyből merítve ismét meg-

úhodik az irodalom s ez a népies elem, melyet megőriztek a népdalok, mondák, közmondások.

Szintén 1851-ben jelent meg tőle „*A velencei hölgy*“, dráma 5 felvonásban, mely elé egy dramaturgiai társalgás van bocsátva előszó-kép. Ebben a többek között így nyilatkozik: „Mondhatni válponton állunk a művészettel is. A régiség, a történet úgy kezd az emberek elé főtetni, mint elfelejtendő rosz; s mi, jelen ivadék, úgy látszik, lel-künkre vettük a mult idők bűnét, mintha mi magunk vétkeztünk volna; azaz fáj a mult a jelennek“.

„Nekünk adott a sors néhány költőt, kik jól irtak egyebet, de drámákat igen roszul. Talán ezek vigasztalására lőn feltalálva a papir és színházi dráma közötti különbség. Ítéletem szerint jobb lett volna reájuk kimondani egyenesen, szigoruan, hogy rosz drámákat irtak, mint hamis ítélettel takargatni gyöngéjüket, mert hogy p. o. oly művektől való félelmünkben, minő Goethe Faustja, szentesítettük volna elvül a *színi hatást*, arra nem igen volt alkalmunk; az az nálunk nem irtak színpad által megbirhatlan drámákat, hanem inkább csak olyanokat, melyek igen mállott, gyöngé idegzetűek voltak színpadra vitetni. . . .

. . . ha én teljesen hibázok s tévedek, magyarázza meg nekem akárki: miért nincs állandó színpad mellett is oly emelkedése drámai költészetünknek, minőt mindig reméle tőle a jobb rész esztendők óta? Talán nincs közöttünk tehetség? Sőt igen, de . . . itt megvallom, a közönségről akartam szólni és szólok is. Közönségünk állapotatlan. Egyik rész fölötte honi, másik fölötte idegen. E nagyszerű kevertség mellé a sors együvé hoz drámát, operát, bohózatot; így nem lehet ural-kodó elveket választani, ha egyszer színpadra dolgozik a költő; s aztán ha még a drámai kritika, az igazgatóság, a hír és erszény érdeke is a közönség vegyes tetszését veszi czélul; nem csuda, hogy „enfant gaté“ büntelen bűnében álljon vizsgáló előtt a közönség.

Okait ha nem tudom is drámai költészetünk pangásának, de való-ságát látom. Vagy akkor voltunk izlésnélküliek vagy ma. De akkor velünk volt minden jó izlés, velünk a legműveltebb közönségek pél-dája; most nincs velünk . . .

Mindezek után mi a teendő? Javitni ott, hol tőlünk függ, az elvekben. Hol visszaélés miatt estünk hibába, javuljunk ki belőle egy új meggondolás által.

Irók és bírálók! Igazgató és közönség! Nemzeti színházunk sorsa bizony nem a legörvendezettőbb; szelleme haldoklik; ma-holnap le-

marad deszkáiról a lélek: s ti még nem is gondolkoznátok reforme-ja módjairól?"

Erdélyi finom tapintattal mutat rá a dramaturgiai társalgásban a színpadi izlés s a drámaírói erő hanyatlására, s reformokat sürget azon a téren, mely a nemzeti nyelvnek, irodalomnak, izlésnek, hazafias érületnek oly hatalmas eszköze talán, minő semmi más. Az ő megfigyelései, intelmei ma is méltók az eszmélkedésre, midőn a színpadi hatás, a külső díszlet ma is, sőt ma még fokozottabb mérvben uralg a szellem rovására mint 1851-ben, a mennyiben a színpadi technika tökéletesedése, s a közönségnek ez irányban mind erősebben kifejlődő izlése, ezt mindinkább elősegíti.

Valószínű, hogy ha Erdélyi a fővárost ott nem hagyja, élénk részt vett volna a színpad emelésének ügyében. Azonban a végzet másként határozott, más tért mutatott ernyedetlen tevékenységének, s ő eltávozott a megszokott munkakörből, azt hive, hogy csak ideiglenesen, az idők jobbra fordultáig, a mikor majd ismét visszatérhet oda az irodalmi élet örökkön forrongó központjába. Bizonyára ily eszméssel hagyhatta el Pestet, s vonult el Sárospatakra, melynek régi főiskolájába a tiszánin-neni reform. egyházkerület által 1851-ben a bölesészet és neveléstan tanárául meghívatott. Erdélyi megújhodást remélt a vidéki élettől, új erőgyűjtést arra az időre, midőn Pestre visszatérendő léssen s elfogadta a meghívást, hogy azon eszméit, bár szűk körben megvalósíthassa, melyekre akkor a fővárosban a viszonyok mindenképen kedvezőtlenül alakultak. Azonban ezen visszatérése, melyre mindig számot tartott, s melylyel mint kedvenc eszméjével folytonosan foglalkozott, a végzet nem engedte meg. Új munkaköre új küzdelmekkel várt reá, a régi tanintézet reformja volt az, mely páratlan munkaerejét igényel.

III.

Az ország fővárosában elhallgatott a hazafiúi lelkesedés szava, elnyomatott az egyéni és közszabadság, megrendszeresítetett a sajtó, s inkább tengődött mint élt. Ha valahol az országban, épen Pesten tartott féken az absolut hatalom mindenkit. Itt tehát egy ideig csakugyan nem volt mit keresnie az eszmék emberének. A vidéket is folytonosan zaklatta ugyan a rendőr- és zsandár uralom, de azért föltonként, egyik-másik távolabb eső kis városban, a nemzet életereje hatalmasan lüktetett. Sárospatak, az akkori közlekedési viszonyok szerint, igen távol esett a fővárostól. Nem csodálható e szerint, ha ilyen helyen

a szellemi élet bajnokai egymással eszmét szabadabban cserélhettek. Az ország gyászolt, a a nemzet siratta elvesztett szabadságát. Patak társadalmának jobbait ez a közös búbánat mind erősebb együttartásra ösztönözte. Midőn Erdélyi 16 évi távolléte után a pataki értelmiség körében megjelent, mindenütt nagy reményeket támasztott következő működése iránt. Az akkori társadalmi élet, mint azt nekem Erdélyinek igen jó barátja, Hegedüs László több ízben elbeszélé, igen sajtáságos volt. Patak mint kis város egy csendőr őrmester boszantó ellenőrzése alatt állt. Ha este összejöttünk egyik másik jó barátunknál — beszél Hegedüs — legtöbbször ott voltunk kénytelenek megviradni, nehogy a zsandárok által hazamenet bántalmaztassunk. Ilyen összejövetelek alkalmával beszéltük meg többször azon reform eszméket, melyeket a főiskola körében létesíteni óhajtottunk. Erdélyi kiválóan kellemes társalgó volt, lelke mindazon köröknek melyekben megfordult. Ott a hol ő megjelent, jó dalos lévén nem hiányozhatott a dal sem. Ily alkalmakkor a zsandár akárhányszor benyitott a vendégszerető hajlékba, s a nótát abba hagyni rendelé. Kezdetben ezen eljárás igen gyakori és sokszor zaklató vala, később azonban szabadabban érintkezettünk s lassanként terveink gyakorlati alkalmazásához is hozzáfoghattunk. Erdélyi mindenben előljárt. Alkalmassá tette őt erie megnyerő egyénisége és sok más ügyessége is az élet gyakorlati mezején.

Hogy Patakon valmi irodalmi életet lehessen teremteni, szükség volt az embereket megnyernünk, a mihez Erdélyi különösen értett. A mit legelőször akart rendezni az eszmék embere, a sajtó fáradhatatlan munkása, az a nyomda volt. Volt valamilyen nyomda, beszél nekem egy ízben Hegedüs, de az a legkezdetlegesebb igényeket sem elégíthető ki. A különben is ütött-kopott kézisajtó lassúsága lehetlenné tette a netalán támadhatandó irodalmi termelést. A régi kopott betűk nem voltak egyébre való, mint azon jelentéktelen nyomtatványok előállítására, melyek ezen meddő korszak termékei voltak. Erdélyi tehát mondhatni a legszerencsésebb tapintattal rögtön a nyomda újjászervezését vette célba. Csakhogy az újra szervezett, új betűkkel, gyorsajtóval ellátott nyomda folytonosan új meg új táplálékot kíván, honnan vegye, ha készletben nincs. Patakon szellemi munkásokat teremteni a meglevő kész anyagból nem volt ugyan nehéz, hiszen a tanár legtöbb esetben mint tudományval foglalkozó ember író is vagy legalább íróvá kvalifikálható, ámde erre idő kell s míg a tanárirók előállíthatnák munkáikat, a nyomdát addig is foglalkoztatni kellett. Erdélyi, a ki

mint jó református ember, egyházának nemcsak szervezetét, hanem a zsoltáros könyv összes zsoltárait is ösmeré, s azok dallamait is tudá, lévén neki különös hajlama a vidám dalolásra, s mint költő régibb ügyetlenebb verseket újra is formálhat, tehát hogy rögtön munkát teremthessen a nyomda részére, elővette a régi halotti énekes könyvet, s azt átdolgozva, teljesen reformálva, kinyomatta. Nagyon tanulságos, miképen teremtett Erdélyi a sárospataki főiskola körében irodalmi életet. A Bach-kormány, mihelyt elég hatalmasnak hitte magát arra, hogy központosító terveit végrehajtsa, rögtön az iskolák kézrekerítésére tört. A katolikus tanintézetekben, bár nem minden ellenállás nélkül, erőszakos áthelyeztetésekkel végre czélt is ért. Nem így a református iskolák körében. Ezeket független önkormányzatuk bizonyos fokig védte a betolakodó Schulrathok ténykedései ellen. A sárospataki főiskolába tehát kerülő úton kellett bejutni a császári iskolatanácsosnak, s ezen kerülő utat jónak látta a népiskolán át megtenni.

A sárospataki ref. népiskola akkortájt rendkívül kezdetleges állapotban sínlődött. Felszerelése holmi silány padokon kívül alig volt, s főként népiskolai tankönyvek épen nem valának, azon egypár vallástani kézikönyvön kívül, melyből a hitélet elemeit sajátították el a növendékekkel. A császári iskolatanácsos a ref. népiskola említett fogyatkozásait figyelmére méltatván, miután a császári kormány más népiskolai tankönyveket adott ki, több ízben felhívta a népiskola előljáróságát, különösen Hegedüs László, akkori ref. esperest is, fogadnák be iskoláikba a kormány tankönyveit. Miután az ez oldalról jött sürgetések mindinkább zaklatóbbakká váltak, s másfelől azt is be kellett ismerni, hogy ha elakarjuk kerülni a császári kormány tényleges beavatkozását, magunknak kell a dolgok élére állva czélszerű népiskolai tankönyveket készítenünk, s így nehogy a pressiónak engedni kénytelenek legyenek, jött létre Hegedüs László ösztönzésére Somossy János hírneves és tekintélyes tanár elnöklete alatt egy értekezlet, melyben a tanárok látván a fenyegető veszedelmet, szent lelkesedésre buzdulva elhatározzák a népiskolai könyvtár megindítását. A népiskolai könyvtár megindult s azt lehetne hinni, hogy az egyházkerület szintén érezve a veszélyt, mely iskoláit fenyegeti, tárt karokkal fogadja ezen minden tekintetben becsülendő és pártolandó kezdeményezést. Az egyházkerület azonban, a mi csodálatos, ezúttal hivatásának magaslatán nem állt, úgy látszik nem értette meg azok törekvését, kik az önkormányzat elvének védelmére szövetkezének, s elnézte azt hidegen, hogy a különben is mindenkor

szerény anyagi viszonyok között élő sárospataki tanárok saját művcikket saját költségekön adják ki.

Ámde ezen kezdeményezés, melyet Hegedűs és Erdélyi egyetértő működése hozott létre, rövid időn megtermette gyümölcseit. Az egyházkerület látván azt, hogy a főiskola tanárai az ő segítségével nélkül is tekintélyes lendületet adnak a népiskolai tankönyv irodalomnak, szükségesnek látta a népiskolai tanügyi bizottságot szervezni, s ez volt arra hivatva, hogy a népiskolák részére tanrendszert dolgozzon ki. Ekkor tűnt fel ismét teljes erejében egy feledhetlen barátunk Árvay József, ki felfogva az eszmét, mely a népnevelés terén hódítani képes, szívvel, lélekkel annak szolgálatába szegődött, s a ref. tanítóképző intézet élére állt. Az irodalmi munkásság a népiskolai tankönyvek terén folyton folyt s Erdélyi a történelmi szakot vállalta magára, mely szakban ernyedetlenül dolgozott, s fájlnai lehet, hogy a változott viszonyok folytán idevonatkozó munkálkodása a nyilvánosság elé nem került.

A sárospataki kezdeményezés országosan visszhangra talált, új lendület támadt s a pataki nem várt siker fénye minden egyházkerületet hasonló mozgolódásra ösztönzött, következtek az izgatások, felhívások az egyesülésre. Látván azt, hogy a pataki mozgolódás országos visszhangra talál, azt remélik a többi egyházkerületek, mikép a prot. unió e téren hatalmasabb lendületet adhat közös ügyöknek, felhívták a tiszáninneni ref. egyházkerületet az unióhoz való eszaktakozásra. Az unió célja volt a népiskolák részére közös tanrendszer megállapítása, taneszközök közös előállítására, azon kikötéssel a patakiak, illetőleg most már a siker folytán a tiszáninneni ref. egyházkerület részéről, hogy a tankönyvek külön állíttatnak elő, mivel ezen népiskolai tankönyvek előállításából Pataknak évenként 3000 frt tiszta haszna volt. Az unió létre jött s megalakult az egyetemes népiskolai tanügyi bizottság. Ez tanácskozásai kezdetén rögtön fölveté a kérdést, vajjon 4 osztályú legyen-e a népiskola, vagy 6 osztályú? A tiszáninneni ref. egyházkerület a 6 osztály mellett nyilatkozott s a határozat ezen értelemben fogalmaztatott.

Nem lehet czéлом Erdélyinek az iskolaügy s jelesen a népiskolai tanügyi terén végbement szereplését a legapróbb részlet ességgel jellemzem, az ez iránt érdeklődő paedagog szakemberek a tiszáninneni ref. egyházkerületnek 1858-tól fogva nyomtatott jegyzőkönyveiből bőven tájékozódhatnak, s ugyanazért a további részletezés mellözésével azon tevékenységéről kell megemlékezni, melyet a fensőbb tanügyi köré-

ben fejtett ki. S itt mindenek előtt a gymnasiumi reformtörekvések azok, melyekre a t. olvasó figyelmét felhívom. Erdélyi János egyénisége valóban ellenállhatlan volt, az ő nemes derűltége, az ő folytonosan vidám kedélye képes volt a legellentétesebb elemek egyesítésére, sőt a homlokegyenest ellenkező nézetek kiegyeztetésére is. Így történt, hogy ő a tanárokat megnyerte azon eszmének, mikép a népiskola szükségletein túl a gymnasium érdekeire is gondoljanak, s így jöttek létre gymnasiumi tankönyvek, s ezek között a különösen fölemlítendő, mivel úttörő s Patak hírnevét emelő görög-magyar szótár.

Erdélyinek különben kitűnő módszere volt az emberek munkára sarkalásában. Ő mint avatott s gyakorlott journalista elvetett egy eszmét, melynek óhajtotta kikeltét s midőn már eléggé meggyőzni hitte környezetét eszméjének életrealósága felől, minden habozás nélkül, sőt anélkül, hogy újabban tanácskozott volna az érdeklettekkel, az ország összes hírlapjaiban kihirdette, hogy ez meg ez a pataki tanár ilyen meg amolyan művön dolgozik, s hogy az nem sokára napvilágot lát. Meglehet, hogy az illető akkoriban talán még nem szándékozott ily munkába fogni, hanem a határozott szellemi fölény, a mit Patakon mindenki elismert s a ki netalán tagadta, az érezte leginkább, a nyilvánosság tisztelete csakugyan rávitte arra, a mire Erdélyi akarta, a magyar tanügyi irodalom gazdagítására. Így jött létre több gymnasiumi tankönyv s épen ezen módszer alkalmazása következtében a már említett görög-magyar szótár. Ezután az egyetemes tanügyi bizottság a gymnasiumi tanrendszer megállapításához fogott. A tanácskozások során kiderült, hogy a négy egyházkerület, t. i. a két tiszai s a két dunai ketté oszlott véleményében, ugyanis arról lévén szó, vajjon 6 vagy 8 osztályú legyen-e a gymnasium? A két dunai ref egyházkerület a 6, a két tiszai a 8 osztályú gymnasium mellett nyilatkozott. Jelen voltak ez alkalommal túl a Tiszáról: Révész Imre és Révész Bálint, valamint Kovács János tanár; Tiszán innenről: Hegedűs László, Erdélyi János és Árvay József. A tiszaiúinneni küldöttek saját véleményüket később az erdőbényei fürdőben formulázzván, azt a Szántón tartott egyházkerületi közgyűlés elé terjeszték, mely közgyűlés elfogadván az így készült gymnasiumi tanrendszert, azt a sárospataki iskolában életbe léptetni elhatározá.

Erdélyi mind eme munkálatok lelke volt. Szóval és tollal szolgálta a hazai közművelődés ügyét s azon Sárospatakon, melynek nagy történelmi emlékezésein, s régi dicsőségének romjain kívül semmi egyebe

nem volt; a mely kis városban a főiskola rideg elzárkózottságban inkább csak tengődött mint élt, ő képes volt életet, eleven mozgó társadalmat, irodalmi tekintélyes központot teremteni. Sőt többre is képes volt, arra hogy Sárospatakot ha csak pár napra is, az ország legjelesebbjeinek találkozó helyévé tegye. Azon helylyé, azon várossá, a hová vágyvagyójék mindenki a ki magyar nemzetiség a magyar culturtörekvések iránt érdeklődék.

IV.

Hegedüs László gyakran kedvtelve beszélte el nekem a sárospataki ref. főiskola háromszázados fennállásának emlékére megtartott fényes ünnepélyt, s különösen annak előzményeit. A pataki tanárok, beszélte Hegedüs kezdetben, épen nem pártolták az eszmét, részint azért, mert életrevalóságában kételkedtek, részint mivel Erdélyinek kellemetlen személyes viszonyai voltak egyik-másik tanártársával. Mi okozta az e fajta bajokat, azt kutatni nem czélom, de alig tévedek ha azt állítom, hogy a kisvárosi élet. Az alig 5000 lakosu Patak aránylag igen nagy értelmiséget képvisel az alma mater tanáraival s ifjúságával. A három század viharait látott főiskola igen nagy kép azon szűk keretben, melybe a történeti fejlődés helyezé. A 4 utcából álló kis város, melyben nap nap után szükségképen találkozniok kell a közművelődés buzgó napszamosainak, a hol folytonosan egymásra utalvák, a hol a tanári s ifjúsági létszámnak aránylagosan megfelelő igazi művelt polgári elem nincs, lehetetlen, hogy időnként kisebb-nagyobb személyes ízetlenségeket ne juttasson felszínre. Ezt még egy Erdélyi sem kerülhette el. Így látjuk azt, hogy Erdélyi az 1860. évi tavaszi egyházkerületi gyűlésen, mint azt a jegyzőkönyv 30-ik pontja igazolja, Csoma Mihály tanár ellen kerületi vizsgáló küldöttséget kér kiküldetni. Ugyanazon évi nyári gyűlés jegyzőkönyvének 28. pontja szerint ezen kellemetlenség békés úton elintéztetett. Korábban ilyenféle személyes baja volt Pálkövivel, mely hírlapi kellemetlenkedésekkel járt. Hogy az ily ízetlenségek meglehetősen hosszú időn keresztül élénken s elkeseredetten folyhattak, igazolja az 1863. évi tavaszi egyházkerületi gyűlést megnyitó elnöki beszéd következő mondata: „A sárospataki tanári karba mintegy belerögzöttek mutatkozott surlódások miként történt megszüntetése iránt is beadandom jelentésemet. Annyi bizonyos, hogy a jövőt illetőleg nem reménylett szükség esetében az eddiginél nagyobb szigort fog a főtiszteletű egyházkerület gyakorolni.“ A hol az egyházkerület elnöki megnyitójában ilyen passus olvasható, ott bizonyára voltak személyes

félreértéseken alapuló s kisvárosi szokás szerint kellőképen kiszínezett s felfújt bajok. Különben a pataki iskola régi történetében is olvashatók ily kelleltlenkedések.

Elég az ahhoz, hogy Erdélyinek valamint elleneseinek is lévén pártjuk, világos, hogy a személyes bajok átvitettek a közügyek körébe is. A háromszázados ünnepély eszméje Erdélyitől eredt, s ez eszmét, mely valóban időszerű volt, a minden szépért és jóért buzgó Hegedüs L. rögtön fölkarolta. A kiknek nem tetszett, később megszerették s magok is buzgó előmozdítóivá lőnek az ünnepély fénye emelésének, látva a valóban nagy sikert, mit elérhetőnek előbb nem gondolának vala. S az ünnepély, melynek megtartását az 1858-iki egyházkerületi őszi közgyűlés jegyzőkönyvének 58. pontja szerint elhatározta, 1860 július 8-ikán csakugyan végbement. S a sárospataki ref. főiskola és Patak városa legdicsebb napjának hivatott történetírója Erdélyi lett. Szellemesen s kedvesen írt művének címe ez: A sárospataki ref. főiskola háromszázados ünnepe július 8-án 1860. Emlékkönyvbe foglalta Erdélyi János. Erdélyi ezen művében fölemlíti az ünnepélyt előkészítő bizottság munkálatának következő szakaszát: „Mi ezen ünnepélyt, ír a küldöttség, mint a mely főiskolánk háromszázados életét híven tükrözendi elő, s mint hiszszük, a kegyelet és buzgóság gyümöleseit is megtermendi főiskolánkra nézve, minél nagyszerűbbé s ünnepélyesebbé óhajtjuk tenni. Ennélfogva úgy a tudomány, valamint a testvériesség is azt kívánván, meghívandóknak véleményezzük a Magyar tudományos akademiát, a Nemzeti muzeum igazgatóságát, az Erdélyi muzeum elnökségét, valamint a többi testvér egyházkerületeket és főiskolákat, ágostai hitvallású atyánkfiait, különösen ezek felsőbb tanintézeteinek igazgatóit; nemkülönben a kolozsvári és marosvásárhelyi testvér főiskolák eljáróságát.“

Ez elég széles alap volt, de a valóság fölülmúlta a várakozást, „mert oly tova eső helyekről és testületektől is mutatkozott a részvétel — írja Erdélyi — a hová gondolni távolról sem mertünk. Igazán a nagyszerű mindig túlcsap a mértéken, szembe sem tűnik, hogy a szerénység korlátai átlépvék. Előre így gondolkozni vakmerőség lett volna, most ezt bevallani öröm. Az ünnepély nagyszerűségére több körülmények munkáltak együvé. Ki látott egyszerre gyász- és örömmünnepet? Mégis így volt. Az idő paradoxokban, véletlen összetalálkozásokban itt is magyarázta magát. Apostol Pál volt superintendens halotti emlékűnnepe az egyházkerület részéről épen ez időben vala megtartandó. Máskor

meghalni egy superintendensnek emberi sors, most esemény volt, mely nem arra hagyott gondolni ki volt, mi volt az elhúnyt, hanem, hogy mint lesz ezután.“

Előadván az ünnepély iránti bizottsági megállapodásokat, leírja Erdélyi Sárospatak akkori képét: „A későbbi rendelkezések, táncz, zene iránt csak arra valók voltak, hogy neveljék a máris nagyot, az összejövetel tömegességét, hogy a roppant számú látogatókat befogadni utoljára bálterem, lakomai asztal, templom, maga a város szűk és minden kicsiny legyen mint a csepp, s egyedül az ünnepély nagy mint a tenger. A szokatlan élénkség, mely Sárospatak utczáin julius elején mutatkozott, senkinek sem volt meglepő, ha tudjuk, hogy Sárospatak inkább termelő mint kereskedő, vagy iparos hely, s még csak egy becsületes vendégfogadója sincs, a hol tisztességes utazó étkezhetnek, vagy a lehető legkevesebb ellátási kényelmet találhatnak. Hasonlóul nincs benne avagy csak középszerű terem, hol tánczmulatságot fulladás nélkül lehetne rendezni.“ Ugyanezért „legelsőbb is a főiskola kertjében egy nagy deszkaszín építésére méretett ki 24 öl hosszú és 8 ölnyi széles helyiség. Az egypár ezer embert magába foglaló terem körül ideiglenesen konyhák, sütőkemenczék, kamarák is rendezettek. A rögtönzés minden alakban mutatkozott. Ezalatt a várost és piaczat drágaság lepte meg. A boltok nem győzték hozatni, mérni a kelméket, főleg a hazaiságra vagy ünnepélyre vonatkozó szineseket. Szóval igen észrevehető volt, hogy a néptelen, faluszerű város egy percze nagyvárosi alakot öltött; s mindezt ama nagy épületnek köszönhetni, mely a várkastélyon kívül, hol annyi a nevezetes történetiség nyomai, egyedül mutat valamely nagyobbserűt s jelenleg mintha versenyezni akarna vele, hogy Sárospataknak mint régen, úgy ma is lenne története. Ez az iskola.“

„A városi hatóság nemzeti zászlókat és kivilágítást rendelt a középületekre. A város alsó és felső végén az országútra egy-egy diadalív felállítását határozta, a szükséges költséget megszavazta, a kivitelt önként ajánlkozók vállalván el. Remek gondolat volt azon két emelkedett ponton, mely Sárospatakot az országúton érkezőknek eltakarja s mintegy völgybe ejti, nemzeti zászlót tűzni fel nagy szálfára. Utazók, vendégek a legprózaibb gondolkodásból is oly emelkedettségre lönek ragadtatva e látványon, hogy kivált a ki Patakon tanult, nem állhatta meg örömkönyezés nélkül, míg süvegvéve haladt el mellette valamennyi. Most jött a beszállásolás iránti rendelkezés. Mondani sem kell, hogy eleinte minden jól ment, de mikor a vendégek száma szokatlanul nőtt

és nőtt, a rendelkezések legjobbika sem volt elegendő a zavar ellen, aztán mi történt, el sem lehet számlálni. A szíves gazda várt 10—12 vendéget, s kapott 40—50-et. Bár ez a szokott magyar vendégszeretet gyakorlását nehezítette, mégis a legkényelmesebbé lett a szükség és kényszerűség által, mert senki sem várta, mit adni lehetlen volt: békés ellátást, s a gazda fel lőn mentve töprengésétől, a vendég követelésétől. Az ünnepély sorrendje kinyomatva az alsó és felső diadalkapuknál kinek-kinek kezébe adatván, megadta a kellő utasítást. Azonban bármily pontossággal volt is kiszámítva hely és idő, mégis változások mentek a megállapított sorrendbe a roppant számú összesereglés miatt.

„Mert tudni kell, hogy Sárospatakon emlékezetet haladó idő óta szabadon látogat minden iskolai ünnepélyt a köznép épen úgy, mint a legfelsőbb rend. A pataki iskola nemcsak Perényiek és Rákóczyak kegyéből él, hanem az utolsó falusi napszámos filléreiből is, azért minden reformatus ember jogot tart hozzá; minek az a következtetése, hogy az itt összeseregleni szokott ünnepélyi tömeg nem pusztán bámul, hanem valóságos érdeklött fél, s ha a lépcsőket vagy termeket elfoglalja, kellemtelen dolog lenne kizavarni belőle, csak azért, mert talán nem épen előkelő.

„Ezen körülmény a választmányt két csínyre kényszeríté. Egyik volt a főiskola épületében a küldöttségek elfogadási helyének megváltóztatása nem a terem, hanem a szabad ég alatti udvar. Másik volt a Lorántfy Zsuzsánna szobrának leleplezése nem az iskola udvarán vagy termében, hanem a templomban.

„Az ünnepély programja következő volt: 1. d. e. 8 órakor a főiskolai előljáróság az iskola nagy termében lesz szerencsés a testületek küldötteit fogadni; 2. az ünnepélyes menet a 3-ik harangozás alatt indul a főiskolából a Kovács-utczán át a városi templomba; 3. a jeladás előtt fél órával a templom Kovács-uteza felőli ajtaja hölgyek számára megnyitvatik. A többi ajtók az ünnepélyes menet odaérkezéseig zárva maradnak; 4. a templomajtóban a rend felett avégre megbízott férfiak fognak örködni; 5. a templomi szertartás menete: 1. közének 37. dics. 1—3 verse, 2. karének, 3. ft. superintendens úr imája, 4. karének, 5. egyházi beszéd, 6. karének, melynek végeztével a halotti gyászünnepélyt 10 percnyi szünet rekeszti be, 7. karének, 8. id. br. Vay Miklós beszéde, 9. karének, 10. Árvay József képezdei igaz. tanár beszéde, 11. karének, 12. kiscsoltói Ragályi Károly főisk. világi algondnok beszéde, 13. karének; 6. ezután a piac-utczán át vonul a menet az iskolaépü-

letbe, hol Lorántfy Zsuzsánna szobra lelepleztetni fog. A leleplezésnél karének leend, a Hymnust szavalja nt. Tompa Mihály úr, végre a Szózat énekeltetik.

„Julius 7-ikén szombaton és 8-kán vasárnap délig, hiteles összeírás szerint érkezett a felső újhelyi vonalon 1306 szekér kocsi szakadatlan sorban, úgy hogy már Ujhelyben megtorlott az utcza velök, az alsó tokaji úton egy pár hiján 3000 jármű.

„Könnyű szerrel mondhatni, hogy legalább 24—26 ezer ember fordult meg Sárospatakon jul. 7—8-ikán, kik közül 12—13 ezer volt olyan, ki két éjszaka meg is hált míg a töb'i részint egyik, részint másik érdek, bál vagy puszta bámulás végett, fel és alá hullámozott az utczákon anélkül, hogy lett volna üres csak egy perczig is szoba valahol a városon. Így vasárnap a ref. templom legalább is hatezeret fogadott hajója alá, sőt a collegium imaterme, udvara, folyosói is el voltak telve várakozók által, mindamellet az utcán annyi nép tolongott, mint különben, s a tömegnek egy hija sem látszott.

„Vessünk egy pillanatot a város arczára. Szombaton reggel tüzetek ki a zászlók egyenként, apránként. A hercegi várkastélyon, a ref. templom tornyának négy oldalán, a főiskola tetején és ablakaiban, egyes magánházakon mutatkozott a honi szín. Alig lehet képzelni azt a derűtséget, mely a nemzeti zászlóról minden házra, minden arczra lemosolygott. Ily földísztítés okozá, hogy volt idegen elég, a ki Sárospatakot igen-igen szép kis városnak találá. Gyönyörű csalódás! Igazán Sárospatak szebb volt, mint valaha. Rövid ideig tartott szépsége, egy nap, mint a Tisza virágása.

„A Kovács-utcza, melyen az országút végig szalad, meglehetősen áttekintést enged a szemnek. Ez Pataknak legvárosiasb része. Igaz is, hogy vígan lejte végig rajta a reggeli szellő. A zászlók kicsinye, nagyja mindig lobogott és a kicsinye még inkább, mint a nagyja. Abban mindenki megegyezett, hogy igen jól esik széttekinteni és látni, a mit lát. Pilleszerű tarkaság, lengeség, még a legtörpébb házon is: hogyan ne volna hát szép Patak városa! Azonban Patak szép sohasem volt, hanem érdekes igen is és lelkesedett ma kifogás nélkül. A főiskolai ifjúság bevégezte már vizsgáit, s gond nélkül enyelgett, élczelt, bámult, találkozott, ösmerkedett és ösmertetett. Az irodalom és művészet embereit látnia volt legérdekesebb. Este id. br. Vay Miklósnak adtak fáklyászenét. Másnap br. Vay és Zsarnay L. főgondnokok 41 különféle küldöttséget fogadtak a főiskola nagyobb udvarán.

„Az irodalmat, az ország politikai nevezetességeit, az egyházi rendet, a köz- és főnemességet a legkiválóbb egyének képviselték. Az ünnepély végén este kivilágítás, éjjel bál volt. A magyar színészet is megjelent Kocsisovszky J. igazgatása alatti dráma és népszínmű társulatban.

A *visszapillantásban* Erdélyi következőleg nyilatkozik: „Az élet álom s a rendkívüliség is csak jelenet. Mint Calderon vígjátékában az ámult, akkép virradtunk fel az ünnepély után egy pár nap mulva, s benne voltunk ismét a régiben. Csak egy jel mutatta még a voltat, t. i. a főiskola tetején hagyott magános zászló; egyéb minden elenyészett. De nem szabad elenyészni a jelenet jelentőségének. A mi Sárospatakon történt, nem maradhat nyom nélkül. Nyomának kell lenni a lelkekben, az elmékben, vagy szegyen és képmutatás volt történni az egésznek, s elfajult vakmerőség nélkül nem dicsekedhetünk vele a világ előtt. Nem mondjuk ugyan, hogy ünnepélyünkre oly rengeteg sokaságú nép jött volna fel, mint Augustus császár parancsára, hogy „számláltassék mind e széles világ“; de annyi való, hogy mégis tudhatni belőle, ha nem azt, mennyin vagyunk, hanem annyit, hogy nem vagyunk kevesen; lakománkat nem mérhetjük ugyan az öt árpaczipó és két halacska isteni vendéglátásainak rejtelmes fonságéhez, de annyit mondhatunk felőle, hogy a léleknek is volt tápláléka morzsáiból; táncmultságunkat sem hasonlíthatjuk szent Dávid tánczához a frigy ládája körül, hanem hogy mégis valamely hallgatag frigykötésről lehet szólni az iskola és az élet, a felekezet és a nemzet között, erről, úgy hiszszük, semmi kétség sem hagyható fenn többé“.

Valóban azon főiskola, melynek Erdélyi élete gazdag munkáságának javát szentelé, örök hálára lehet lekötelezve azon hű fiának emléke iránt, a kinek szent lelkesedése, élő hite, önfeláldozó buzgalma minden nehézséget, akadályt legyőzni, s minden kicsinyeskedést félretolni képes erélye megszerezte neki az 1860-ik év július 8-ának örökre emlékezetes nagy napját. Mivel az országos lelkesedés ezen nagy napjától, mely Patakot egy napra az ország, a nemzet színe-virágának központjává tevő, számítható azon lendület, mely a régi főiskola életében, annak történetében mindenkor a legdíszesebb helyet foglalandja el.

V.

Erdélyinek a háromszázados ünnepély megtartásával főcélja az volt, hogy a közérdeklődést a pataki főiskola felé irányozza. S valljuk

be, hogy ez neki teljes mértékben sikerült is. A mit a főiskola érdekében létesíteni lehetett, az megtörtént. Új szellem, új lélek szállta meg az embereket, visszatért a szunnyadó önbizalom, belátta mindenki, hogy a Patak nevű kisvárosban történetileg kifejlődött ref. főiskolának, mint nemzeti cultur intézménynek oly hivatása van, melyet ignorálni nem lehet. Egy láncszeme az a mi magyar értelmi világunknak, melyet kiszakítani a sorból, egy jelentőségű volna a lánc folytonosságának megtörésével. Többé nemcsak a tanintézet volt az, mely a közönségnek szemébe tűnt, hanem a magyar nemzetiség, hazafiság egy oly oltára, melyen az áldozatokat bemutatni honfiúi kötelességgé vált. Érezte minden ember, hogy hacsak nem képmutatás és ámitás volt az 1860. július 8-nak fényes napja, úgy a pataki főiskoláért tenni-, áldozni-, adakozni kell. Meg kellett indulniok az igazi reformtörekvéseknek, s folyniok addig szakadatlan sorban, míg a leghűbbnek utolsó órája nem ütött, míg a főiskola el nem vesztette azon kincset, melyet Erdélyi magasröptű szellemében s törhetlen energiájában birt. A ki azt akarja látni, mily szeretettel csüggött Erdélyi a főiskola sorsán; a ki azt akarja látni, mint képezte valóban kizárólagos gondját, melyért minden mást félretett, a főiskola felvirágoztatása : az olvassa meg a háromszázados emlékünnepelem remekül megírt történetét, s merítsen abból szent lelkesedést egy czélért fáradhatatlanul küzdeni mindhalálíg. 1860. július 8-kával belépett a főiskola életének negyedik századába és pedig oly reformokkal, melyeket legnagyobb részben Erdélyi munkásságának köszönhetünk. A háromszázados ünnepély évtizede a főiskola újabb történetének legfényesebb lapjait mutatja. S ha ezen tanintézet kormányzó testülete, ezen régi iskolának közönsége háláját némi részben hajlandó leróni nagy fia iránt, nem feledheti el soha érdemeinek emlékezetét, s majd ha a főiskola betölti a negyedik századot, Erdélyi János szobrának ott kell állnia a kollegium udvarán, s ünnepeletetni a lelkesedett közönség által.

Ha arról akarunk meggyőződni, mily lendületet adott a pataki iskolának a háromszázados ünnepély, olvassuk meg az egyházkerület jegyzőkönyveit. A háromszázados ünnepély után rögtön következett s.-a.-újhelyi egyházkerületi közgyűlésen, azon lelkesültség behatása alatt, melyet a hazában ez ünnepély okozott, Hegedüs László indítványára br. Vay Miklós főgondnok a sárospataki ref. főiskolában újból szervezendő jogakadémia érdekében gyűjtést indítván, az 1861. évi tavaszi gyűlésen Erdélyi közigazgató jelenti, hogy a felállított szándékolt akadémiai tanszékekre 26,500 forint gyűlt össze. Ugyancsak

jelentí, a jegyzőkönyv 50. p. szerint, hogy P. Horváth Mária 10,000 forintot alapított jogi s történelmi tanszékre. A nyári gyűlésen a gymnasium és akadémia rendezésére kiküldött választmány elnöksége Hegedűs Lászlóra ruháztatik s megbízatik azzal, hogy egyöntetű eljárás elérhetése czéljából a túl a tiszai küldöttséggel a kiküldött választmány együtt tanácskozzék. Ugyancsak jelentetik, hogy akadémiai tanszékekre Borbély Károlyné sz. Vay Johanna 1000 frtot alapított. A 91. j. k. pont szerint a papi vizsgálatok szabályzata elhatároztatik, ugyancsak a 91. j. k. p. tanúsítja, hogy az első éves jogtanulók számára az akadémia megnyittatik s tanárokul Csoma Mihály megválasztatik. Erdélyi, hogy lehetővé tegye az akadémia felvirágzását, heti 2 órán át ajánkodik valamely jogi tantárgyat előadni. Hanem egy megdöbentő van ugyan ezen gyűlés j. k. 107. pontjában, s ez az, mely azt jelentí, hogy Erdélyi János bölcészettanár tanszékéről lemond, hivatkozva megrendült egészségi állapotára, de miután az előljáróságot zavarba ejteni nem akarja, még egy tanéven át viszi hivatalát. Oly váratlan volt e lemondás, miszerint annak tárgyalása az őszi közgyűlésre tétetett át. Az őszi közgyűlésen a tanügyi bizottság jelentí (j. k. 133. pont), miszerint a 8 osztálylyal szervezett gymnasiumba minden tantárgy beosztott. Az akadémiaira nézve pedig ajánlja a bölcészeti tanszéken kívül az irodalom és történelemre felállítandó tanszékeket; a theologiai szaknak 3 évfolyammal, 3 tanárral szervezését. A második jogi tanszékre Antalfi János alkalmaztatik. A gazdasági választmány jelentí, hogy br. Vay fölhívására jogi tanszékekre begyűlt eddig 34,082 frt 32 kr. (j. k. 161. p.). Erdélyi megújítja lemondását, újból hivatkozva egészségi okokra. Érdekes ebben az ügyben a kerület határozata (j. k. 176. pont). Erdélyi János úr lemondását, melyet gyöngélkedő egészségi állapotán kívül egyéb okokkal nem támogat, egyházkerületünk el nem fogadja, folytassa hivatalát, mint eddig főiskolánk díszére, remélve és óhajtva egészsége helyreállítását.

Nehogy Erdélyi eljárása bárki előtt a következetlenség színében tűnjék fel, mely szerint jogi órák adására ajánkodik a nyári gyűlésen s ugyanakkor kathedrájáról lemond, szükségesnek látom csak röviden megjegyezni a következőket. Erdélyi csakugyan érezte, hogy ereje hanyatlik, de a tulajdonképeni ok nem ez vala. Az igazi okot elmondta nekem maga, s elmondta Hegedűs is többször. S az ismét azon forrásból eredt, melyet már röviden jellemeztem. Erdélyi hatalmas akaratú ember volt, az ilyen szükségképen összeütközésbe jut környezetének egyik-

másik tagjával. S valóban azok az apró-cseprő csipkedések, melyekben bő része volt, igen lehangolók. Így ellenfelei naivul azt terjeszték el felőle, hogy nem tudja a philosophiát, azért nem meri kiadni nyomtatásban iskolai előadásait. Voltak is oly naiv emberek, a kik azt elhitték itt-ott; a kik terjesztették, azok csak keseríteni akarák őt, a nélkül, hogy a mit szájongtak, magok igaznak tartották volna. Ime Erdélyi János, a ki a philosophiát nem tudja, ahhoz nem ért. Quelle bétise! Ma nem vesszük egyébnek, mint a malitia tehetetlen agyarkodásának. Ámde kisvárosban lakva, mindennap hallva ilyesmitet, bármennyire ignoráljuk is, végre úntató. Erdélyi tehát óhajtott a pataki bizonyos felfogás szerinti philosophiától megszabadulni, hogy nyugodtabban élhessen keble istenének. Le akarta rázni sarujáról az iskolai bölcelet porát, hogy be ne vigye azt magával a philosophiának szentek-szentjébe.

Az 1862. tavaszi közgyűlésen Ragályi Károly világi algonodnok jelenti (j. k. 10. p.), hogy P. Horváth Máriának megköszönvén a 10,000 forintos alapítványt, a buzgó honleány megígérte neki, hogy végrendeletében még több áldozatot fog hozni a főiskola érdekében. Ugyancsak ekkor a 3-ik jogi tanszékre Emödy Dániel megválasztott (j. k. 32. p.). A temetési énekek összegyűjtésével Erdélyi J. és Ivánka Sámuel megbízatnak (j. k. 39. p.).

Az 1863-iki tavaszi gyűlésen egy elnöki megnyitó beszéd utal a tantermek szaporításának, bővítésének, képezdei külön helyiségnek szükségére. Ugyanekkor elhatározott a Beleznaŷanum felállítása, mely tápintézet és nevelő leendett vagyonosabb szülék gyermekei részére, angol mintára. A terv meglehető nagyszabású volt, Patakra édesgetni a tehetősebb, értelmileg magasabb műveltségű, befolyásosabb családok tagjait. Elnöki megnyitó kimondja azt is, hogy szükséges állandó könyvtárnokság, melylyel a magyar irodalom tanítása köttetnék össze, „a mi, ha sikerül, — így szól a megnyitó — egyúttal módja leend a főtiszt. egyházkerületnek egyik igen jeles, különben a sok órai oktatásra ma-holnap alkalmatlanná válendő tanárának nyújthatni oly állást, melyben az még sok hasznos szolgálatokat fog főiskolánknak s a magyar irodalomnak tehetni“. Ezen elnöki nyilatkozat oly nagy, általános tetszéssel találkozott, hogy ugyanazon gyűlésen Erdélyi János a magyar irodalom tanszékére áthelyeztetett, rábízván a főiskolai könyvtárnokság is. A nyári gyűlésen (j. k. 99. p.) szóba került a könyvtár rendezetlen mivolta, Erdélyi megbízott, hogy készítsen javaslatot a könyvtár rendezése érdekében. Az őszi gyűlésen (j. k. 169. p.) Erdélyi a bölcsészeti tanszék

betöltéseig a bölcsészeti tanok előadására köteleztetik, oly módon, hogy addig az irodalom tanítása alól felmentetik.

Az 1865. év egy forduló pontot képez a főiskola történetében. Hátra volt még egy reform, melynek a sárospataki főiskolában létre kellett jönnie, s melynek megoldása szintén Erdélyi Jánosra várt. Hegedüs L. volt ismét az, ki felkarolta Erdélyi eszméjét, az akadémiái. tanfolyam reformját, melynek célja volt az akadémiái tanítást kiemelni eddigi kezdetlegességéből. Az akad. tanfolyamon ugyanis, teljesen eltérőleg az egyetemi rendszertől, a szellemtelen, leczkéztető modor dívott. Ezen modor egy Erdélyi János szellemiségét szükségképen élet-halál-harczra hívá, s kettőjük közül egyiköknek buknia kellett. A győztes, mint gondolható, Erdélyi lón. Mert, amint ő ez irányban az izgatást elkezdé, hatott mindenfelé, s az ő eszméjét felfogva, az egyh.-kerület elhatározá, hogy a sárospataki akadémia tanfolyama egyetemi színvonalra emeltessék, ami akkoriban, midőn 1865/6. iskolai évben ezen reform életbe lépett, annyit tett, hogy azon óráról-órára menő leczkéztető rendszer szűnjék meg, mely nyüge a komoly törekvésű ifjakknak és semmivé tevője az igazi tudományos haladásnak. Ez ügyben a Rimaszombatban tartott egyh. kerületi közgyűlés elé a tanári kar részéről benyújtott emlékirat az ő tollából folyt, s azon eszmék, melyeket hirdet, méltók az ő reformatori törekvéseihez. Ez emlékiratban a tanszabadság elvéről többek között így nyilatkozik: „Mióta Magyarországon a föld szabad lett, ez a második nagy eszme; vagy a jó után csak a jobb lehet a dolgok észszerű következési rendje. Ha szabad lett a föld, legyen szabad a tudomány is“. „A tanszabadság elvének kimondásával az iskolaügy fel van mentve középkori fogságából, azt akarjuk mondani, papos szerkezete lárvája alól, mely mögé, mint a velencei tizek tanácsa, egyedül azért zárkózék el, nehogy meglássék arczán az emberi jobb természet. Ilyen lárva igazán a tankényszer, melynek valósága festék, története képmutatás: elménkben tartva, hogy akadémián iskolázásról van szó.“

A közgyűlés elnöki megnyitó beszédében ezen elv már hangsúlyoztatott: „Emeljük az akadémiái tanpályát úgy a tanárok, miként a hallgatók részéről, a szabad tanítás és tanulás elvénel fogva egyetemi színvonalra“. A közgyűlés tehát a beterjesztett emlékirat tartalmát teljesen magáévá tette, azt elfogadta s a benne foglalt tervezet kivitelével br. Vay Miklós fő-, Ragályi Károly világi algonodnokot, Hegedüs Lászlót és a főiskolai tanári kart bízta meg. Az egyetemi színvonal

lényege, amint az az őszi gyűlésre beterjesztetett, a következőkben állott (j. k. 137. p.): A mi mindenekelőtt figyelembe veendő a szabad tanítás és tanulás alkalmazásánál, a tanár és tanítványok viszonyára nézve szükséges, hogy a tanár a külföldi egyetemi gyakorlat szerint előadást tart kézikönyv vagy kézirat, mint előadási vezérfonal közvetlen használata mellett, vagy a nélkül, szabad előszóval. Előadásában főszólyt fektet a tudomány lényegére, oly czéllal, hogy a felsőbb tanpálya ifjút gondolkozó önmunkásságra, s magától szerzendő felvilágosulásra szorítsa: egyszóval főszólyt nem a személyre fektet, kit tanít, hanem a tudományra. A tanítványra, vagy a hallgatóra nézve szükséges, hogy az az akadémiában szabadon válassza tanulmányait, ne szorítottassék oly tanok hallgatására, melyek jövő életpályáján és számításán kívül esnek, hanem szabadon választhassa meg azon tanokat, melyek élet-czéljára vezérlik. A tanító és tanítvány együttes és bensőséges viszonya kívánván, szükségesnek látja a tanári kar megszüntetni a tanóraközi kérdeztetést s felelgetést, mely egyrésztől még időt rabol, akadályul szolgál a rendszeres tudomány előadásának folytonosságában, s még sem biztos mérve a hallgató előmenetelének. A kérdeztetés s felmondás kizsorítottván az iskolai órákról, pótolni kell azt az úgynevezett colloquiumokban, hol a tanár és tanítvány bizalmas közelségbe jutván egymáshoz, bőven pótolnák mindazt a tudományra és tanításra nézve, mi a tanórán csak időveszteség lett volna. Összevetvén az egyetemi gyakorlatot s meglevő tanerőket az egyh. kerület határozatával, ezekben véli valószínűnek s megkezdhetőnek a tanári kar az egyetemi tanfolyamot: 1. A s.-pataki akadémiában az előadások a meglevő tanerőkkel a már beállott isk. évben egyetemi modorban tartatnak. 2. Az isk. igazgatóság felhatalmazásával docensek is tarthatnak előadásokat. 3. Az akad. ifjú a bölcsészeti, theologiai vagy jogi szakok bármelyikébe beirathatja magát, s hetenként legalább 16 órát köteles hallgatni és hogy ezen szabadsággal okosan tudjon élni, tájékozás fog készíttetni, mely elutasítja az ifjakat, minden a szabad tanításra vonatkozó körülmények közt. 4. Az ismétlések, kérdeztetések, félévi vizgák helyett a tanár időnként colloquiumok tartására szólítja fel hallgatóit. Ki a tanórakat szorgalommal hallgatja, hallgatási igazolványt nyer. 5. Az óramulasztásokat az illető tanár ellenőrzi gyakori névfelolvasással. Ki névsor felolvasásánál háromszor nem találta, igazolványt nem kap, ki pedig 6 órát mulaszt, megszűnik az akadémia polgára lenni. 6. Addig, míg az akad. rendszabályok és fegyelmi törvények újonnan alakíttatnának,

a most érvényben levő iskolai törvények maradnak. 7. Mig az egyh.-kerület a jótétemények élvezésére gyökeres rendszabályt létesítene, az ünnepválasztás az akadémiában jó eredményvel töltött évek száma szerint, az illető osztály által sorshúzás útján megállapított rendben történik. 8. Két vagy három éves iskolatanítóságokra csak azok tarthatnak igényt, kik az illető tantárgyakból maguknak elméleti és gyakorlati ismeretet szereztek.

Az egyh.-kerület határozata a következő :

Egyházkerületi kormányunk komoly és érett megfontolás után és azon meggyőződéssel hozván e fontos tárgyat érdeklő határozatát, hogy azzal általában a tanügynek és tudománynak messze kiható fontos szolgálatot teend: pillanatig sem ingadozik nagymérvű határozata mellett szilárdul megállani s annak életbeléptetése előtt az utakat egyengetni; ugyanazért kész örömmel fogadja s üdvözli a tanári kar azon készségét és buzgalmát, melylyel e szent ügyet nemesak felfogta, hanem annak rögtön leendő életbeléptetésére is az előkészítő munkálatot megtévén, az azzal együtt járó nehézségekkel is megküzdni késznek nyilatkozik, s távol van attól, hogy főiskolánk jövő nagysága, jó híre, s az egyetemes, különösen a prot. tudományosság terjesztésére szolgáló nagy czélnek mielőbbi megközelítéséhez, a körülményekhez alkalmazható lépéseket meg ne tegye. Belenyugszik azért a tanári kar felelőssége mellett, az általa előterjesztett emlékirat s melléklet azon pontjainak, melyeket a jelen idő s a főiskola körülményei a tanügy biztos előbbvitele szempontjából megengednek, már ez isk. évben leendő alkalmazásába, s azoknak, melyek egy ily nagymérvű átmeneti kísérletnek szükséges és természetes áthidaló lépései. Amennyiben azonban ezen a főiskolára nézve létrejött szent cél felé való haladásnak e legelső lépésére nézve főiskolánk többféle körülményei, nevezetesen a fejedelmi főfelügyeleti jog, mint szinte más tanintézetekhez viszonyai, továbbá több saját beléletére vonatkozó dolgok előlegesen figyelembe veendőek, ezekre nézve megbízatik a tanári kar a főisk. felügyelő bizottmánynyal együtt, hogy az ezeket illető részletes és kimerítő tervet s szabályzatot mielőbb elkészítvén, a jövő tavaszi közgyűlésre terjeszse fel, hogy így mindazon körülmények, helyi érdekek, általában mindezen nagyszerű tárgyra vonatkozó mozzanatok, melyeknek kellő figyelembe vételével történhetik áldásosan e nagy átalakulás, összhangzásba hozatván, biztosan haladhasson főiskolánk a szabad tanítás és tanulás nagy diadalához, mely diadala lesz egyszersmind a prot. tudományosságnak, örök

emlékü vívmánya e kornak és maradandó emléke egyh.-kerületünk jelenlegi bölcs és hivatását teljes mérvben értő lelkes kormányának.

A következő 1866-iki nyári és őszi gyűlések elé beterjesztetett az akadémiai rendtartás s a docentekről szóló szabályzat. Az 1867. tavaszi gyűlésen a Beleznay közép-konviktusi választmányba, melynek feladata volt a terv elkészítése, Erdélyi, Orbán J., Árvay J., Antalfi J., Emödy D. választottak. Elnökök: Hegedüs L., Mocsáry L. Ugyancsak az egyetemes konventre a főiskola részéről Erdélyi választott meg. A nyári gyűlésen az akad. tanári kar (j. k. 108 p.) az akadémián egy mennyiség-tani és physikai tanszéket, s egyet a keleti nyelvekre kér rendszerezsítettetni, hogy a bölcsészeti szakot ez által erősítse. A theologiai szak 4-ik tanszék szervezését kéri. A kerület mindkét szak részére egy-egy docentet hagy jóvá 500 frt évi fizetéssel. A természettan tanszékének szervezését *elvben* elfogadja.

Látható mindezen mozgolódásokból, hogy a hajlandóság a felügyelő testületben meg lett volna az iskola nagyobb szabású átalakítására, ha nem hiányzik az anyagi erő. Mozgalom indult meg a tanári kar körében, tömérdek volt az értekezlet, gyűlés, terv, felterjesztés, vita, s az iránt nem volt kétség, hogy ha a pataki iskola akadémiaját egyetemi színvonalra akarjuk emelni, feltétlenül szükséges a bölcsészeti szak kifejlesztése. Ezt sürgette Erdélyi évek óta, e mellett tört lándzsát mindenütt, ez képezte életének legkedvesebb célját, ha úgy tetszik, ábrándját. Halljuk csak, mint nyilatkozik ez érdemben már 1860-ban: „Van egy fölötte nagy dolog, egy roppant hiány (t. i. Patakon), mely egyébiránt közös minden hazai prot. iskolával. De úgy látszik, hogy ezt nem igen bánják, sőt épen azért, mert a reáliakat fölöttébb sürgetik, hallgatva mellőzni látszanak, s ez a bölcsészeti tudományok elmaradása. Azonban még nagyobb ennél, hogy prot. ember is van, ki ez iránt közönyös. Elég, fogják mondani, s mondották is már, ha taníttatik a theologia; ennyivel meg van feelve a prot. igényeknek. Ám engedjük meg, hogy ez csakugyan akadémiai szempontból és terjedelemmel taníttatik, amihez szintén férne szó: de a világért sem vagyunk hajlandók megengedni, hogy ha még oly nagy mérvben taníttatnék is, elég volna téve a prot. tudományosság kivánalmainak. A theologia szent és magas tudomány, sacro sancta theologia, de a bölcsészet prot. tudomány, és ez a kettő közti különbség. Azon osztály tehát, ha van ilyen, mely a bölcsészeti tudományok hiányát észrevette. a protestantismus sebeiben tartja ujjait, s hagyja magát ihletetni a szent sebek fájdalmaiktól,

örökös remegésben a felett, ha netalán a dicső szenvedő elvérzenék a vele mostohául bánás miatt. A bölcsészeti tudományok ügyének felkarolása eszerint prot. tanintézeteink égető kérdése. Így, amint most vagyunk, maga az egyházi élet, melyre mint végső eredményre, s gyakorlatra mutatunk, nem szabadulhat meg ama kilátástól, hogy az eldöntő perczben csak egy választása lehet: pópa vagy pap. Mint örvendetes jelenséget, melylyel, ha nem többet értünk el, de legalább meg van mentve a prot. tanári karnak, mint tudományos testületnek becsülete, jegyezzük ide a debreczeni tanárok előterjesztését a bölcsészeti tanfolyam fentartása iránt, kiemelve belőle a következő alapigazságot. Mi egy prot. főiskola lényeges főtényezője? Nem más, felelik az érdeemes tanárok, „mint egy erős, bölcsészeti szakkal támogatott hittani szak, oly módon, hogy a mely iskolában az utóbbi az előbbi nélkül egyedül áll: ezt hittani főiskolának igen, de prot. főiskolának nevezni teljességgel nem lehet“. Mi is ezen véleményhez csatlakozunk és úgy hisszük, hogy ez a s.-pataki főiskola sorsa intézőinek is mind jobban uralkodásra emelkedő véleménye. Sőt ezt teszszük hozzá: szeretni a tudományt, — ami alatt kétségkívül a bölcsészeti szak érthető, mert a többi úgyszólván kenyér-tudomány — de nem a protestantismusért, hanem a protestantismust a tudományért, ez azon magas nézet, melyben a cél és eszköz folytonosan együtt hatnak, örökös viszonos munkásságban előre törnek; nézet, mely minden tudományos intézet örökös programmja, nézet, mely kimeríti az iskola eszméjét, megvonja az iskola feladatának határait, szorítkozáván arra, mi nélkül nincs cultura, nincs civilisatio, nézet, mely gyökerében hatja meg emberi, nemzeti s protestans összes lételünket“.

Ime Erdélyi mindig azt hirdette, aminek gyakorlati megvalósítását czélozza azon iskolai reform, melyet vázlatosan ismertettem, s mely ha organikusan tovább fejlődhetett volna, úgy, amint azt Erdélyi elképzelé, kétségkívül becsesebb eredményeket érhet vala el a tanintézet, mint a színtelen, minden lelkesedést lohasztó, az egyéni, nemes ambíciót lehűtő burokratikus megrendszabályozásokkal.

A sárospataki füzeteket is azért hívta életre Erdélyi, hogy a tudományt, tanügyet illető eszméit sajtó útján is terjeszthette, hogy tanártársaiban lelkes munkatársakat bírva, lassanként Patakon egy irányadó kört hozhasson létre, mely a magyar prot. világban világító sugaraival tündököljék. E czélból Hegedüs Lászlóval és dr. Szeremlei

Gáborral egyesült, s megindult a folyóirat és sokáig hézagot betöltő volt, míg végre a viszonyok változtával részvét hián megszűnt.

Erdélyi, mint sokoldalú ember, zenéhez is értett, mint már említettem, kitűnő dalos is volt, s mint ilyen, mindig előszeretettel tervezte a zoltáros könyv reformját. Tompa Mihály lett volna részese e munkálkodásnak, ha a végzet e tekintetben másként nem határoz vala.

Mint tanár, igen ügyes előadó volt, ha azt vette észre, hogy hallgatóinak figyelme lankad, mindig értett annak felfrissítéséhez egy-egy vidám ötlettel, élcezzel, megjegyzéssel. Bölcsészeti irányzata a Hegel-féle volt, noha annak nem utánzata. Tanárkodásának végső idejében az egyetemes irodalomtörténetet karolta fel, s bele is kezdett annak megírásába, de az csonka maradt, s halála után „Ó-kori Irodalmak“ czíme alatt jelent meg Ráth M. kiadásában. Mint az eszmények embere, a költészet terén sem szerette az u. n. realismust, s ezen irányt a Pesti Napló 1855. évfolyamában meg is támadta, de nem látván kellő sikerét föllépésének, a Budapesti Szemle 1859-iki évfolyamában keményen megbíráltta ezen szerinte átirányzat legkiválóbb képviselőit. Az úgynevezett egyezményes magy. philosophia ellen, melyet legkivált Szontagh G., Hetényi képviselt „*A hazai bölcsészet jelene*“ 1857. Sárospatak című művében szállt síkra. Az ő bölcselkedő felfogása azt követelte, hogy az irodalomban vizsgálódás tárgyává tétessék mindaz, a mi az eszmék fejlődése terén bárhol feltűnik, s ez irányban izgatott, az ezen szakbeli írókat ösztönözve, míg végre a Budapesti Szemlében maga írta meg a bölcsészet történetét Magyarországon. Ugyanott jelent meg egy becses tanulmánya Verulami Baco-ról, mely csonka maradt.

Erdélyi János közép magas, izmos, erős, szőke-gesztenyeszínű hajú, szép férfiú volt. Folytonosan jó kedvű, derült kedélyű. Házi körében a legkedélyesebb s szíves vendéglátó, társaságokban elmés mulattató. Szép hangja, dalolási képessége mindenütt kedveltté tette őt. Sárospatakon, kiben csak a legesekélyebb tehetséget látta, buzdította, munkára tüzelte. Szerény házi körében barátságos összejöveteleket rendezett, valódi irodalmi estélyeket, s gyakran a legfontosabb társadalmi, egyházi, iskolai, irodalmi ügyek ezen összejövetelek alkalmával tárgyalattak. Első neje, Vahot Kornélia, gyermekével együtt korán halt el. Második felesége, Csorba Ilona, valóságos őrangyala volt a sok esapást látott férfinak. 1865-ben, midőn, mint az egyházkerület küldöttje volt távol, s haza felé menve súlyos betegségbe esett, hű neje sietett

segélyére, s megmenté őt a haláltól. Családját igen szerette, az volt a mondása, hogy a gyerekből, mint a pohárból sok kell, mert könnyen törik. Több ízben betegeskedett, szívbajos volt. Halála 1868. jan. 22-én éjjel, váratlanul következett be.

Előadtam a munkás férfitű egész élete folyását, lássuk már most azt, miben áll azon szellemi érték, melyet nemzetére hagyott. Második közleményem ezzel fog foglalkozni.

Sárospatak.

Kun Pál.